

ЗІСТАВНЕ ВИВЧЕННЯ МОВНИХ КАРТИН СВІТУ**ГРИГОРЕНКО Н.М.***(Кіровоградський держ. пед. ун-т ім.В.Винниченка)***ПОНЯТТЯ “КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНОГО КОНТИНУУМУ”,
“СЕМАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ МОВИ” ТА “ЛЕКСИКО-
СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ” В АСПЕКТІ ЗІСТАВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

The paper suggests a way of illustrating the difference between the cognitive semantic space of the human language and a lexico-semantic field. The peculiarities of the semantic relations in the semantic sphere of a language are represented in a graphic way.

Key words: *noosphere, semantic space of a language, lexico-semantic field.*

Розглядаючи тему особливостей структуризації семантичного поля назв емоцій в українській та англійській мовах, ми зацікавилися питанням місцезнаходження даного семантичного простору в мовній картині світу, а також ступенем універсальності цього факту стосовно різних мов.

Питання про всезагальний семантичний простір людської мови не є новим в сучасному мовознавстві. Ще І.В.Вернадський говорив про найвищий ступінь розвитку біосфери як особливу сферу розуму на планетарному рівні [Вернадський 1988, с. 172]. В.М.Манакін називає універсальний когнітивно-семантичний континуум невербальною організуючою силою змістової сторони всіх мов та людського знання про світ [Манакін 2004, с. 31]. Т.Ярулліна розрізняє ноосферу (всю ідеальну діяльність людства та її результати) і лінгвосферу як її частину, пов'язану через сферу ідей з Всесвітнім енерго-інформаційним полем, а через психіку – з Колективною підсвідомістю (світом архетипів та символів) [Ярулліна 2006, с. 408]. Ж.П.Соколовська підкреслює, що семантичний континуум охоплює всі знання про світ, а смисли слів ієрархічно впорядковані й в основі цієї впорядкованості лежить організація об'єктивного світу [Соколовська 1979, с. 37].

Метою нашої статті є унаочнення різниці між поняттями когнітивно-семантичного континууму (КСК), семантичного простору окремої мови та лексико-семантичного поля (ЛСП). Детальніший розгляд цього аспекту контрастивної семасіології може допомогти у вирішенні таких проблемних моментів у зіставних дослідженнях лексики, як визначення меж ЛСП та їх наповненості, релевантності виділення масштабу «поля» і його доміанти, простеження міжпольових зв'язків. Крім того, позначивши на нашій схемі досліджені зони, можна побачити перспективні напрямки подальших досліджень в тій чи іншій мові.

Відродження семантичної науки в другій половині ХХ ст. і її здобутки за останні десятиліття пояснюють видатні результати лінгвістики в сфері опису системності лексичного рівня мови, виявлення та аналізу структурно-семантичної організації різних лексичних множин. Ці досягнення стали

можливими завдяки розробці теорії семантичного поля та семної структури лексичного значення слів.

Семантичне поле було і залишається універсальною одиницею структурації мовного матеріалу в семантиці, яке поряд з семантичною категорією закріплює знання, з якого складається мовна картина світу людини. Семи, як найменші змістові мовні одиниці універсального характеру, не лише зберігають єдність лексичних систем мов, але й створюють в кожній з них неповторні комбінації смислових структур слів та лексичних об'єднань, доповнюють та взаємозбагачують уяву про свідомість-реальність у різних мовах [Манакін 2004, с. 302].

Прагнучи схематизувати всезагальний когнітивно-семантичний континуум, абстракцію найвищого рівня, ми беремо до уваги два факти. З одного боку, феноменологічне буття виявляє три основні рівні – біологічність, психологічність та соціальність, які проявляються в сутності багатомірної природи людської мови. З іншого боку, навколишній світ в плані мовної свідомості має предметно-атрибутивний характер [Жаналіна 1995, с. 74], у зв'язку з чим номінативні одиниці мов представлені двома розрядами слів та їх еквівалентів: предметними (іменники) та ознаковими (дієслова, прикметники, прислівники). Як відомо, в типології виділяють таку мовну універсалію як наявність іменника та дієслова в більшості мов світу. Отже, наша проекція КСК складатиметься з двох взаємопов'язаних та взаємозумовлених вимірів (Схема 1), які представлятимуть «поле» субстанції та «поле» діяльності / функціонування як основної ознаки матеріального світу (в основу кладемо філософську тезу про рух матерії в просторі й часі). Ймовірно, можливо говорити і про певні підвиміри в межах вище зазначених – підвимір якостей речей та підвимір абстрактних понять.

Зауважимо, що антропоцентризм в даному випадку полягає не тільки в тому, що в мовній свідомості людина є центром і відлік всього йде від неї, а й в тому, що презентована модель існує лише в людській свідомості і можлива лише завдяки людському мисленню. Людська свідомість здатна контактувати з всезагальним інформаційним полем, оскільки сама володіє властивостями та ознаками цього поля, і людина як носій нелінійних форм пізнання (інтуїції, натхнення, осяяння) має вроджену здатність до «розпаковування» смислів [Ярулліна 2006, с. 411], що існують незалежно від психіки носіїв мови [Степанов 1997, с. 74] і входять до складу КСК. Отже, світ і його закони існують незалежно від людини або того факту, чи утілила вона їх у вербальну форму, а запропонована модель – це пунктирний каркас об'єктивного стану речей засобами окремої мови (тобто інша мова «проявить» цей когнітивно-семантичний простір трохи (або не трохи) по-іншому).

В науковій сфері прийнято розглядати людську діяльність як складну ієрархізовану систему функціональних рівнів [Апресян 1993, с. 30], кожний з яких складніший за попередній, автоматично «базується» на всіх нижчих, є обов'язковим складовим елементом наступного рівня і, крім того, сам має певну ієрархію підрівнів. Ці принципи стосуються і нашої схеми. «Діяльність» предметного світу/світу неживої природи – два основні аспекти матерії:

існування (екзистенціальна діяльність) та рух (статика і динаміка) – є підґрунтям «діяльності» рослинного, тваринного та власне людського світу. Якщо візьмемо такі поняття як *існувати, бути, з'являтися, зникати, змінюватися*, то смисли їхніх значень слід шукати в основі виміру діяльності (співвідносно з основою виміру субстанції (абстрактні поняття) – *простір, матерія, час, буття, місце, початок, кінець* тощо).

Просторовий код як зручний інструмент для актуалізації структури світу є одним з найдавніших і найбільш сформованих універсальних кодів [Терехова 2007, с. 77], для представлення якого вироблено спеціальний спосіб опису – систему бінарних опозицій, пов'язаних зі структурою простору (верх/низ, горизонтальний/ вертикальний, статичність/динамічність тощо). Ці ознаки з'являються на наступному рівні, який займають поняття знаходження в якомусь положенні (*стояти, лежати, висіти, простиратися* тощо) з одного боку та поняття якогось конкретного руху (*текти, летіти, пливати, сипатися, випаровуватися, опускатися, шуміти, коливатися, йти, бігти, їхати* тощо) з іншого. Зрозуміло, що в підрівнях досить багато понять, що означають ту чи іншу дію – всі вони організовані завдяки ієрархії інтегральних та диференційних семантичних ознак у певні структури синонімічного / антонімічного характеру і мають категоріальне значення «рухатися/не рухатися». Крім того, їхнє розташування підпорядковане структурі виміру субстанції: поняття тієї чи іншої дії займає той сектор, субстанції якого вона властива (виділяємо такі мікрополя як «стихії», «речовини», «неживі предмети», «рослини», «тварини» та «людина» (незафарбована частина Схеми 1). Сміслові компоненти цього виміру знаходяться у гіпо-гіперонімічних та меронімічних відношеннях, а гіпероніми, як правило, входять до підвиміру абстрактних понять. Він нібито проходить між полями діяльності та субстанції, хоча і є вербально складовою того чи іншого (або обох) в залежності від мови, і містить поняття, представлені віддієслівними / відад'єктивними іменниками та родовими назвами. До речі, підвимір якостей теж «пронизує» семантичний простір в цьому місці: в залежності від того, про якість чого йде мова (речі чи дії), поняття цієї якості називають за допомогою прикметника або прислівника.

Третім рівнем «поля» діяльності (вже неможливої для світу неживої природи) є простір фізіології: сектор рослинного, тваринного та людського світу. Звертаємо увагу на той факт, що просторові сектори пов'язані не лінійно, а телескопічно: те, що властиве рослинам, можливе і для людини, але не навпаки (наприклад, *потребувати, рости, відчувати* – і про рослину, і про тварину, і про людину; *спати, позіхати, вити, задовольнятися* – і про тварину, і про людину; *сміятися, ойкати* – лише про людину). Говорячи про сектори, ми характеризуємо горизонтальну площину, по вертикалі ж виділяємо такі підрівні як життєдіяльність, сприйняття, фізіологічні реакції на впливи (симптоматика емоцій). Четвертим умовним рівнем виміру діяльності є досліджувана нами емоційна сфера (*радіти, сумувати, гніватися, ненавидіти, поважати* тощо), яка тісно сплетена з фізіологічним проявом емоцій з одного боку та з мисленням, представленим наступним рівнем, з іншого. Два останні рівні – поведінка (*утікати, малювати, грати, відвідувати* тощо) та мовленнєва

діяльність (*говорити, відповідати, дискутувати* тощо) – є найвищою формою існування живих істот: смисли понять цієї сфери найскладніші, вміщують смисли попередніх рівнів і мають відношення переважно до світу людини, її трудової діяльності. В принципі, дана схема КСК – це підтвердження вислову В.І.Вернадського про ноосферу як біосферу, опрацьовану науковою думкою [Вернадський 1991, с. 23].

Якщо ж говорять про семантичний простір конкретної мови, то мають на увазі сукупність усіх значень мовних знаків цієї мови, які необов'язково покривають усі смисли КСК. Крім того, мовна картина світу як зафіксована в засобах певної мови концептуалізація дійсності певним етносом, є наївною, а не науковою (КСК «поєднує» усі варіанти), і формується уявленнями про світ, які пройшли крізь призму суб'єктивного досвіду, традицій і норм соціуму, інтуїції та людської фантазії і не завжди базуються на об'єктивних характеристиках речей. Зіставні дослідження різних семантичних «пластів» (ЛСГ, ЛСП) дають змогу побачити те універсальне, що складає сутність КСК, та виявити те специфічне, що утворює національну мовну картину світу.

Щодо поняття лексико-семантичного поля, то воно являє собою сукупність слів різних частин мови, що мають спільну лексичну цінність (спільний інтегральний компонент значення) і протиставляються завдяки розбіжностям у їх змісті (Г.А.Уфимцева, Л.М.Васильєв, Ю.Д.Апресян, І.М.Кобозева, О.О.Селіванова, З.Н.Вердієва та ін.), а також розпадаються на менші парадигматичні об'єднання – мікро-ЛСП, ЛСГ, синонімічні ряди тощо. При поєднанні всіх вимірів КСК отримуємо шаблон для моделювання того чи іншого ЛСП (окремий рівень КСК) в окремій мові (Схема 2), пам'ятаючи, що його структура має центр (найуживаніші слова з чітким інтегральним значенням) та периферію (слова з низькою частотою вживання та стилістичним забарвленням значення) [Селіванова 2006, с. 282]. Крім того, площина поля умовно ділиться навпіл: протилежні точки – це місця антонімічних понять, а на осі поділу розташовані поняття з неполярною природою (наприклад, *хвилювання, подив* тощо).

Так, наприклад, лексема *сум* матиме місце навпроти лексеми *радість* недалеко від центру площини іменників ЛСП «Емоційна сфера» (Схема 2), відповідно до місцерозташування сектору «Тваринний світ» в 4 рівні КСК (Схема 1), оскільки це назви базових/фундаментальних емоцій, властивих і людям, і тваринам. Словотвірне гніздо виявляємо по вертикальній осі та в прилеглий зоні – зоні синонімічних понять.

Поняття *хвилювання* теж слід шукати в ядрі поля, оскільки воно є основою багатьох інших емоцій: тобто в центрі маємо гіпероніми різних рівнів (*емоція/почуття – спокій/хвилювання – задоволення/незадоволення*). До речі, лексема *хвилюватися*, яка для пересічного носія української мови означає емоційне переживання, хоча першим значенням є *покриватися хвилями від коливання* [СУМ, XI, с.39], матиме місце і в ЛСП «Рухова сфера» (Схема 1, рівень 2, сектор «стихії»). Говорячи про назву емоції, а саме про друге, переносне значення зазначеної лексеми, маємо справу з когнітивною метафорою – описом одного поняття в термінах іншого: презентуючи

емоційний стан людини ми описуємо стан душі, яка прирівнюється до чогось (у внутрішньому душевному середовищі) схожого на стихії (першооснови буття), в термінах відповідного семантичного простору. Таким чином, даний феномен – це закономірний принцип функціонування семантичного континууму: для створення нових назв людське мислення оперує смислами і формами, вже наявними в мові, на основі схожості чи суміжності денотатів, але отриманий результат на декілька рівнів складніший за вже існуючий. В мові це явище реалізується в полісемії мовних одиниць (семантична деривація).

Якщо «накласти» ЛСП на відповідну частину КСК, то мовні одиниці будуть «ярличками» понять, що komponують цей семантичний простір. Наприклад, лексема *боятися* є «ярличком» поняття *відчувати* (=сприймати об'єкт як) *небезпеку* (=неможливий для (нормального) існування суб'єкта) (Схема 2), тобто обсяг змісту поняття складають смисли попередніх рівнів. Проблемою ж лексикографічних джерел є тавтологічна репрезентація значення таких лексем (наприклад, *боязнь – почуття страху; побоювання, викликане ч. н.* [СУМ, I, с.224]), тобто через інші мовні «ярлички» того самого поняття.

Отже, організація семантичного простору демонструє принцип «від простого – до складнішого», кожне поняття має в своїй структурі категоріальний смисл свого рівня та мінімум по одному смислу з кожного з попередніх рівнів в порядку, представленому в схемі (що, як правило, проявляється в процесі компонентного аналізу структури лексичних значень слів). В мові ж функціонує принцип економії мовної матерії (постійне застосування операцій компресії, сжимання та опущення інформації як природних лінгво-когнітивних перетворень, характерних для комунікативно-пізнавальної діяльності людини [Караулов 1987, с. 184]), що призводить підчас до неможливості простежити «сислове навантаження» тієї чи іншої мовної одиниці. Перспективним і цікавим вбачається подальше дослідження різних ЛСП різних мов для детальної структурації семантичного простору людської мови.

Література

- Апресян В.Ю., Апресян Ю.Д.* Метафора в семантическом представлении эмоций // Вопросы языкознания. – 1993. – №3. – С.27-35. *Вернадский В.И.* Философские мысли натуралиста / Вернадский В.И. – М.: Наука, 1988. – 520 с. *Вернадский В.И.* Научная мысль как планетное явление / Отв.ред. А.Л.Яншин. – М.: Наука, 1991. – 270 с. *Жаналина Л.К.* Уточнения к основаниям классификации номинативных единиц (предметные и признаковые имена) // Филол.науки. – 1995. – № 2. – С.71-79. *Караулов Ю.Н.* Русский язык и языковая личность. – М.:Наука, 1987.–264 с. *Манакин В.Н.* Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с. *Словник української мови в 11-ти томах.* – К.:Наукова думка, 1970-1980. *Соколовская Ж.П.* Система в лексической семантике. – К.: Вища школа, 1979. – 188 с. *Степанов Ю.С.* Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. *Терехова С.І.* Система орієнтаційних координат у мові і мовленні (на матеріалі української, російської та англійської мов): Монографія. – К.: Вид.центр КНЛУ, 2007. – 400 с. *Яруллина Т.* К вопросу о существовании

лингвосферы // Международн. симпозиум «Инновации в исследованиях русского языка, литературы и культуры», Пловдив, 2006. – С. 405-412. – Режим доступа: <http://www.russian.slavica.org/article5173.html> – <http://www.russian.slavica.org/down/SBORNIK-2.doc>.

КАЛІНІЧЕНКО В.І.

(Кіровоградський держ. пед. ун-т)

**ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА СКЛАДОВА
КОНЦЕПТІВ «НЕВДАЧА» ТА «FAILURE»
В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АМЕРИКАНСЬКІЙ ЛІНГВОСВІДОМОСТІ
(ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО
ЕКСПЕРИМЕНТУ)**

The article deals with the description and brief contrastive analysis of the interpretative zones of the concepts «НЕВДАЧА» and «FAILURE» in the linguistic conscience of the bearers of Ukrainian and American communicative cultures on the basis of the psycholinguistic experiment results.

Key words: *psycholinguistic experiment, cognitive signs, interpretative zone, area, linguistic conscience.*

У наш час когнітивна лінгвістика широко використовує інструменти психолінгвістики, які дають можливість виявити та описати структуру й зміст мовних явищ в тому вигляді, в якому вони реально існують в свідомості носіїв мови. У подібних студіях надзвичайно ефективними виявляються психолінгвістичні експериментальні методики, застосування яких дозволяє виокремити низку додаткових значень ключових слів концептів, які не фіксуються в лексикографічних джерелах, але є актуальними для представників певної лінгвоспільноти.

Вивчення структурних і змістових особливостей концептів різноманітних мовних культур із залученням даних психолінгвістичних експериментів проводиться зарубіжними та вітчизняними лінгвістами (М.М. Болдирєвим, О.О. Залевською, Дж. Лакоффом, Р. Джекендоффом, О.С. Кубряковою, М.В. Піменовою, З.Д. Поповою, Й.А. Стерніним, Є.Ф. Тарасовою, Н.В. Уфімцевою та ін).

Мета нашої статті полягає у викладенні основних результатів дослідження структури інтерпретаційних полів концептів «НЕВДАЧА» та «FAILURE» в українській та американській мовній свідомості на основі даних психолінгвістичного експерименту.

Об'єктом дослідження виступають концепти «НЕВДАЧА» та «FAILURE» в свідомості носіїв української та американської лінгвокультури.